

MATÜRİDÎ'NİN TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN'INDA İRADE VE MEŞİET YORUMLARI¹

Arif AYTEKİN*

Öz

Kulun dalâleti, hidâyeti ve rızık hususunda Kur'ân'da geçen ilahî ve beşerî irâde ve meşîtle ilgili âyetlere Matürîdî'nin yaptığı Te'villerden örnekler sunulacaktır. Önce bu iki kavram hakkında yapılacak kısa bir giriş ile tekvînî olan meşîet ile teşrîî olan irâde arasındaki etimolojik ve ıstılahî fark üzerinde yeterince izah yapılacaktır. İrade ve meşîetle ilgili âyetlerin Te'vili hususunda *ilim, hikmet* ve *lütuf* kavramlarının, Mâtürîdî tarafından nasıl kullanıldığı açıklanacak, sözü edilen temel kavramların, âyetlerdeki anlam bütünlüğünü daha iyi belirleyecek olan âyetlerin te'vili hususunda "semantik okuma tekniği"nin ne kadar uygulandığı araştırılacaktır. Akabinde Kur'ân'da, irâde ve meşîetle ilgili 270 âyet içinden seçilerek *dalâlet, hidâyet* ve *rızık* konusunda inkârcılara karşı meydan okuyan ilâhî kudret ile beşer hürriyeti arasındaki ilişki ve dengenin mahiyetine dikkat çekilmiş olacaktır. Bilindiği gibi, Ehl-i sünnet mezhepleri arasında Mâtürîdî-Hanefî ekol, rey ekolü olarak değerlendirilmektedir. Bu ekolün en önemli özelliklerinden biri, diğer mezheplere göre ferdî hürriyete daha çok önem vermesidir. Bu hususta Mutezile mezhebi çok daha ileri giderek kulun kendi fiilini yarattığını söylemektedir. Eş'arî mezhebi ise adı geçen iki mezhebin aksine, kulun, irâdesi ile işlediği fiillerini, Allah'ın kulda yarattığı mahluk kudret vasıtasıyla işlemesi nedeniyle Cebriye mezhebine daha yakın durmakta olup bu yüzden Eş'arî kelâmı, "Cebr-i mutavassıt" olarak nitelenmiştir. Mutezile mezhebi de *kaderi* inkâr edenler anlamında "Kaderiyye" olarak anılmıştır. Sözü edilen üç mezhep veya üç ekol arasında, kulun iradî fiilleri ve sorumluluğu hususunda daha çok İlahî ilim prensibine dayanan Mâtürîdî düşünce sistemi, daha dengeli bir inanç sistemi kurabilmiştir. Bu başarıya "semantik okuma" prensibinin katkısı önem arz etmektedir. Zira bu prensip sayesinde Kur'ân metinleri daha doğru anlaşılacaktır.

Anahtar kelimeler: İrade, meşîet, hidâyet, dalâlet, semantik.

WILLING AND MEŞİET'S COMMENTS IN THE INTERPRETATION OF THE TE'VİLÂTÜ'L-QUR'ÂN FOR MÂTÜRİDÎ

Abstract

In this survey it will be made the classification of the verses related to the Divine and the human will in the Qur'an regarding the misguidance, guidance and sustenance of the servant. Later, the interpretations of Maturidi in Te'vilât al-Qur'an about these verses will be presented. The difference between the concepts of "İrade" and "Meşîet" will be revealed. It will be explained how concepts such as knowledge, wisdom and grace are used by Maturidi in the interpretation of the

¹ Bu makale 2-3 Kasım 2018 tarihinde "Maturidî'nin Te'vilâtü'l-Kur'an'ında Semantik Okuma Usûlüne göre İrade ve Meşîet Konusundaki Ayetlerin Te'vili" konulu tebliğin genişletilmiş şeklidir.

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

verses related to will and meşîet. It will be investigated whether or not the “semantic reading technique” has been applied in the context of the verses. There are 270 verses in the Qur'an about will and meşîet. The relationship between Divine Will and the human will and freedom of the servant will be determined in these verses. As it is known, among the Ahl al-Sunnah sects, Maturidi-Hanafi school is considered as the Re'y school. The most important feature of this school is that it pays more attention to individual freedom than the other sects. Mutezile called as Kaderiyye because of his denying the destiny of man. On the other hand, Eşaira were also referred to as cebr-i müstevassıt because of his denying the power of men to act. Maturidi's thought system is based on the principle of divine knowledge and establishes a more balanced thought system. His success is based on the principle of semantic reading. The more accurate meaning of the verses related to the guidance and misguidance of the servant is possible with semantic reading.

Keywords: Maturidi, Te'vilâtü'l-Qur'an, will, meşîet, guideance, misguidance, semantic reading.

Giriş

Kur'ân-ı Kerimdeki irâde ve meşîeti ifade eden âyetlerin, Mâtürîdî tarafından *ilim, lütuf ve hikmet* prensiplerinden daha çok hangisine dayanarak Te'vil ve tefsir ettiği hususu araştırmaya değerdir. Kulun *dalâleti, hidâyeti ve rızkının* yaratılması hususunda mânâ bütünlüğünü gözeterek, *semantik okuyuş* tekniği ile yapılacak olan tefsir ve Te'villerle, literal okumaya nazaran, daha isabetli anlam elde edileceğine inanmaktayız. Zira bazı âyetlerde, ne demek istendiği, o âyetler grubu birlikte göz ününe alındığında, başka bir deyişle semantik okuma gözetildiğinde, demek istenenler daha iyi anlaşılacaktır. Te'vilât'ta, bir âyete anlam verilirken, Mutezilî görüş başta olmak üzere öncelikle o konuda yapılmış yanlış anlam ve tefsirlere dikkat çekilir. Bunun bir anlamı, konuya daha çok semantik okuyuş açısından bakılmaktadır. Öyleyse irâde ve meşîetle ilgili âyetler nasıl daha doğru okunabilir? Konusu ne olursa olsun, bu âyetler, ilâhî irâde ve meşîetle beşerî irâdenin ilgi noktalarının gözden kaçırılmaması gerekir. Zira söz konusu âyetlerde Allah'ın irâdesinin ve kudretinin yenilmezliğine vurgu yapılıyor ve kulun irâdesi, hidâyeti ve dalâleti de bu ilahî irâde ve kudretin eseri olup kulun ona her dâim muhtaç olduğuna işaret ediliyorsa, konuya bu bağlamda bakmak gerekir. Buna karşılık kula tanınan irâde, kudret ve hürriyet kavramlarına da aynı metotla bakıp değerlendirmek gerekir. Sonuçta ilâhî olan irâde, meşîet ve kudretle, beşerî olan bu kavramlar arasında bir iççelik durumu söz konusudur. Öyleyse özellikle ele aldığımız bu konuda daha doğru anlam ve Te'vile ulaşmanın en güvenilir yöntemi, semantik okuma tekniği olmalıdır. Fakat bu konunun içine girmenin de çıkmak kadar zor olduğu bir gerçektir. Bu yüzden olmalı ki müfessirler, görüşlerini beyan ettikten sonra “Ne kast ettiğini Allah daha iyi bilir” demeyi ihmal etmezler. Bu çalışmada, konumuzun önemli mihenk taşları denebilecek ve tefsire/Te'vile esas olan temel-değer kavramlar olan *ilim, lütuf ve hikmet* üzerinde yeteri kadar açıklama yapılarak gerekli ön hazırlık/alt yapı ortaya konduktan sonra irâde ve meşîetle ilgili âyetlerden hidâyet, dalâlet ve rızık konularında örnek birkaç âyetin Mâtürîdî'ye göre Te'villeri verilir, onun yaptığı Te'villerin değerine dikkat çekilecektir. Fakat bu hususa geçmeden önce Matürîdî'nin Tefsir ve Te'vil kavramları hakkındaki görüşüne kısaca göz atmak yerinde olacaktır:

Tefsir ve Tevîl Kavramı

Sözlükte “dönüp varmak, dönüp gelmek” anlamındaki evl kökünden türeyen te’vîl, “döndürmek; sözü iyice inceleyip varacağı mânâya yormak; bir şeyi amaçlanan son noktaya ulaştırmak” demektir. Terim olarak “naslarda geçen bir lafzı bir delile dayanarak aslî mânâsından alıp taşıdığı muhtemel mânâlardan birine nakletmek” diye tanımlanır.³

Matürîdî, Te’vilât’ın girişinde tefsir ve Te’vil arasındaki farkı izah eder. Ona göre tefsir Sahabe’ye, Te’vil ise fukahâya/âlimlere âit açıklamalardır. Yani, sahabe o günkü olaylara vakıf olup Kur’ân âyetlerinin hangi konuda nâzil olduğunu biliyorlardı. Bu durumda âyetlerin tefsiri, onların bizzat görüp şahit oldukları bilgiye dayanmaktadır. Zira Sahâbîlerin bizzat görüp anladıkları şey, âyetle denmek istenen şey olup bu tür müşahede ancak konuyu kesin olarak bilen kimsenin işi olup şahsî ve indî mülahazalara dayanmamaktadır. Şahsî mülahazalarla yapılacak olan tefsir men edilmiş olup kendisine âit/indî görüşlerle Kur’ân’ı tefsir eden kimse cehennemle tehdit edilmiştir. Çünkü kendi reyî ile tefsir yapmak, kendi görüşüne Allah’ı şahit tutmak anlamına gelir.

Halbuki Te’vil, yukarıda yapılan tarifte de geçtiği gibi, bir şeyin en nihâyet ne anlam ifade ettiğinin belirlenmesi demektir. Bir söz aslında çeşitli anlamlar ifade ederse de bunlardan hangi anlamın kast edildiğini anlayıp onu tercih etmek bir Te’vil çalışmasıdır. Mâtürîdî’ye göre tefsir tek ihtimalli, te’vil ise çok ihtimallidir.⁴ Kelâmın, muhtemel anlamları arasından daha doğrusu olanının tercih edilerek seçilmesi daha çok düşünce ve gayreti gerektirir. Matürîdî’nin, Kur’an yorumlarına “Te’vilât” demesinin sebebi, “Tefsir”i, Sahabeye âit bir bilgi aktarımı olarak; “Te’vîl”i ise, naslardan semantik okuma usûlüne göre anlam çıkarma olarak görmesindedir.

Haberî sıfatlar başta olmak üzere anlaşılamayan müteşabih âyetlerle manası açık olan muhkem âyetlerin Te’vili ise câiz görülmemiştir.

Te’vîle Esas Olan Semantik Okuma Yöntemine Dair Örnekler

Kur’ân, insanların kullandığı dilde inen ilahî bir kelâmdır. Yani ilahî anlam ve hükümler, beşerî sözlere dökülmüştür. Fakat bu beşerî lâfızların anlam ve hüküm ifade eden cümleler haline gelmesi ilahî bir tercih olsa gerektir. Çünkü beşeriyet adına hiçbir insan, aynı lâfızlarla, bütün dil sanatlarını da kullanarak, Kur’ân’a benzer cümleler kuramamıştır. Kur’ân’daki tahaddî âyetleri bu hususu zaten açıklamaktadır. Hakikat, mecaz, kinaye, teşbih, istiare vb. edebî sanatların çokça kullanıldığı bir metin olan Kur’ân’ın, sadece lâfızlarında kalmayıp manayı hedefleyen okuma yöntemine semantik okuma yöntemi denmektedir. Bu okuma yöntemi dirâyeti gerektirir. Tefsir ilminde semantik okuma kavramını, “Te’vil kavramı” karşılamaktadır denebilir. Te’vil yapan kendini metne ne kadar bağlı sayarsa saysın, aslında Kur’ân metni insan için geldiğinden, bu konuda insanın yapacağı Te’vil önem kazanmaktadır. *Çağdaş metin teorilerinde hermenötik olarak kavramsallaştırılan bu yöntem, te’vîl adıyla İslam kültürünün ilk dönemlerinden beri etkin bir şekilde kullanılmaktadır.*⁵ Hüküm

---

³ Yusuf Şevki Yavuz, “Te’vil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* XLI, 27-28.

⁴ Matürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Tevîlâtü'l-Kurân*, Mizan yayınları, İstanbul 2005, I, 3.

⁵ Şaban Ali Düzgün, “Matürîdî’nin Kur’ân Yorum Yöntemi”, *Kelâm araştırmaları*, 2012, s.7.

çıkarma aracı olarak görülen aklın, buradaki önemi açıktır. İşte reyçi ekolün muktedir temsilcilerinden olan Mâtürîdî ve daha sonra onun mezhebî görüşünü kemâle erdiren Ebü'l-Muîn en-Nesefî de semantik okuma metodunu doğru hüküm çıkarmada maharetle kullanmıştır. Kur'ân Te'vilinde sistematîğin doğru kurulması, olası yanlış anlamaların da önüne geçecektir. Bu da, iyi bir gözlem, analiz ve problemleri doğru teşhis etmek gibi unsurlar yanında Kur'ânî kavramlar arasındaki semantik ilişkinin kurulmasına bağlıdır.⁶

İnsanların içinde bulunduğu duruma göre ihtiyaçlarının giderilmesi, toplumda ve çevrede var olan bir problemin çözülmesi için inen âyetler, bağlamından kopartılarak yorumlanırsa istenen makul sonuca varılamaz. Meselâ gücü yetenlerin Kâbeyi ziyareti farz kılınca, bu güç yetirmenin/istitaatin neden ibaret olduğu sorulduğunda, Hz. Peygamber tarafından bunun azık ve binek olduğu anlatılmıştır. Bu meseleyi kulun irâdesi, kudreti, tercihi vb. kavramları felsefî anlamda içinden çıkılmaz muğlak mesele haline getirmek, Kur'ân âyetleriyle denmek istenen anlamdan uzaklaşmaya sebep olmaktadır.

Büyük fikir ve kastedilen manayı gözetken semantik okumaya Cuma suresinde, Cuma namazı hakkındaki âyetler örnek olarak verilebilir: Cuma namazı için ezan okununca, müminlerin gecikmeksizin derhal namaza gitmeleri, bunun için de alış-veriş, çarşı-pazar işlerini bırakmaları emredilir. Camiye giderken ve camide herhangi bir pazarlık alım satım sözleşmesi yapılmaz. Matürîdî'ye göre Cuma vaktinde camide her hangi bir ticarî akit yapılırsa bu iş mekruh ve fakat akit geçerli olup, ancak bu akit namazı ifsad eder. Bu demektir ki, Cuma namazı vaktinde iş yerlerinde yapılan alım satım işlemleri de geçerlidir. Ancak bu işlemi namaza gitmesi gereken kişi yapıyorsa bu işlem mekruhtur. Namaza gitmemek ise haramdır, günahdır. Çağrılınca namaza derhal gidin emri, farz/vacip ifade ederken, namaz eda edildikten sonra müminlerin çıkıp işlerinin başına gitmeleri, kazançları peşinde koşturmaları emri, nedb ifade eder.⁷ Yani isteyen gidip işlerini takip edebilir demektir. Son âyette ise Cuma namazı ibadeti ile elde edilecek sevabın, namaz kılmayıp namaz süresi içinde kazanılıp elde edilecek gelirden daha hayırlı olduğu beyan edilmiştir. Bu üç âyetin öncelikle vurguladığı husus, Cuma namazının yerine hiçbir faaliyetin konamayacağı, Cuma namazının terkinin haram olduğu hükmüdür. Semantik okuma yöntemi ve âyetlerin Te'vili bundan ibaret olup Matürîdî'ye göre bu âyetteki emir ve nehiylerden bundan başka farz/vacip gibi hükümler çıkmaz.

Bilindiği gibi Allah'ın emri iradesine muvafık olup irade, irade olunan şeyden önce gelir. Bu hususa dikkat çeken Mâtürîdî, İsrâ, 17/16. âyetinin yorumunda, helâk edilmeyi hak eden bir toplumun önceden emre muhatap olmalarına rağmen güç ve kuvvet, servet ve zenginliklerinden dolayı şımaran toplumlar olduğuna vurgu yapar. Âyette geçen "emernâ" fiilinin bir de "emmernâ" kıraatine göre Te'viline dikkat çeken Mâtürîdî, ikinci kıraate göre zengin, güçlü ve etkili insanlara yönetim imkânı tanınmasına karşılık şımaran ve azgınlık yapanların topyekün helâk edilmelerini, bu insanların irade ve imkânlarını kötüye kullandıklarına işaret eder. İkinci kıraate göre ise söz konusu etkili insanlara Allah ve Resûlüne itaati emrettiğine dikkat çeker. Yoksa insanlara bozgunculuğu ve fesadı emretmiş değildir. Allah'ın fîsk ve fücuru, haddi aşmış şımarık ve bozguncu da olsa, insanlara emretmiş

⁶ Talip Özdeş, "Mâtürîdî'nin te'vil anlayışında aklın yeri", *İmam Atürîdî ve Matürîdîlik*, OTTO yayınları, Hz. Sönmez Kutlu, Ankara 2011, s. 274.

⁷ Matürîdî, *Te'vîlat*, XV, 162.

olduğunu, Mâtürîdî adına söylemek elbette isabetsiz ve mesnetsizdir. Zira Allah teşrî irade anlamında kötülüğü murad etmeyeceğinden bunu emretmiş de değildir. Mâtürîdî, bu yorumları ile Allah'ın sonsuz kudretini ifade ederken insanın irade ve hürriyetini de ispat etmiş sayılır. Bütün bu olup bitenlerin, Allah'ın ezeli ilmine dayalı olduğu anlatılmış olup konunun can alıcı noktasına vurgu yapılmıştır.⁸

Matürîdî ekolünün geliştirilmesinde en önemli rolün sahibi Ebü'l-Muîn en-Nesefî, semantik okuma tekniğini, başta Allah'ın sıfatları olmak üzere müteşabihat ve tekvin konularında kelâm ilmine uygulamıştır. Bu hususlarda aklî ve naklî esaslara dayanarak kelimelere ve cümlelere dildeki kullanımına göre anlam vermiştir. Meselâ, dil yönünden bir isim değişik anlamlara sahip olabilir. Bu durumda, semantik okuma ile bulunduğu yere göre bu ismin anlamını tayin ve tesbit etmek gerekir. Böylece insan ve Allah hakkında kullanılan isimlerden Allah'a isnad edilenlerin anlamlarını kavramak kolaylaşır. Bu konuda “el” (yed) kelimesi örnek olarak alınacak olursa, birçok anlama gelen bu kelimenin, sadece Allah'ın birliği ile çelişmeyen anlamı Allah'a isnad edilir. Bu yöntem kullanıldığı takdirde müteşabihatın Te'vili bile yapılmamış sayılır. Zira müteşabih kelimenin, Allah'a isnad edilen anlamı dilde mevcuttur. “Yed” kelimesi, kudret, kuvvet, hükümlanlık, memleket, yön, üstünlük, kolaylık, zenginlik ve organ (el) gibi anlamlarda kullanılır. Bu kelimenin, Allah için “kudret” ve “hükümlanlık” ifade ettiği cümle içindeki kullanımından anlaşılmaktadır: (Yedullahi fevka eydîhim) âyetinde geçen “Allah'ın eli” tabirinden hiçbir zaman Allah'ın el organı anlaşılmamıştır. Çünkü dilin kullanımı bu anlayışa engeldir.⁹ Kendi türünde eşsiz bir edebî metin olan Kur'ân'a, epistemolojik açıdan bilgi kaynağı/haber¹⁰ olarak bakan Mâtürîdî, Kur'ân'ın “oku” emrine semantik metod ile ileri bir açılım getirmiş sayılır.

Kur'ân'da geçen irâde ve meşîet kavramları ile bu kavramlara konu teşkil eden hidâyet, dalâlet ve rızık kavramlarına genel anlamda kısaca değindikten sonra ilim hikmet ve lütuf prensipleri değerlendirilecektir. Zira irâde ve meşîetin teallük ettiği konular bu üç temel prensip üzerinden değerlendirilmektedir. İmam Matürîdî'nin, bu hususta ağırlıklı olarak ilim prensibini esas aldığı görülecektir.

İrâde ve Meşîetin Müteallakı Hakkında Esas Alınan Genel Prensipler

İlahî irâde ve meşîet, *yaratma* kavramı çerçevesinde, kulun *hidâyeti*, *dalâleti*, *rızkı* ve Allah'ın Hükümlanlığı karşısında insanın durumu gibi konuları kapsamaktadır. Bu incelemede esas olarak ele alınan “irâde” ve “meşîet” kavramları ve bunlarla ilgili kullanımları dil açısından ele almazdan önce ilahî irâde ve meşîetin üzerine oturtulduğu *ilim*, *lütuf* ve *hikmet* gibi genel prensiplerin kısaca anlatılması önem arz etmektedir. Özellikle “dalâlet” ve “hidâyet” konularında Allah'ın eşsiz kudreti ve hükümlanlığına vurgu yapılırken ilahî adâlet ve insan sorumluluğu arasında bir denge kurulması gereği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

İlim

---

⁸ Matürîdî, Tevilât, VIII/245.

⁹ Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid, *Tebziratü'l-edille*, nşr. Hüseyin Atay, (Türkçe takdim), I, 25. Geniş bilgi için bk. Nesefî, *Tebşira*, I, 173.

¹⁰ Atay, “Ebû Mansur el-Mâtürîdî ve Bilgi Kuramı”, *İmam Mâtürîdî ve Matürîdîlik*, OTTO yayınları, hz. Sönmez Kutlu, Ankara 2011, s. 189-90.

İlim, sözlükte “bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp onu idrak etmek” demektir.¹¹ Bilmek demek olan bu ilim, “bilgi” ve “bilim” karşılığında da kullanılır.¹² İlahî bir sıfat olarak ise ilim, “Allah’ın gerek duyular âleminde gerekse duyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi” diye tanımlanabilir. Yüce Allah’ın eşsiz sıfatları açısından ilim, zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük büyük, gizli aşikâr her şeyi ve her hadiseyi müşahede etmişçesine hakkıyla bilmek manasına gelir. Yüce Allah insanların bildiklerini de bilmediklerini de bilmektedir. Bununla birlikte Allah Teâlâ, kimin daha güzel davranacağını, kimin hayır kimin şer işleyeceğini, Allah’a ve peygamberlere kimin yardım edeceğini herkese göstermek amacıyla insanları imtihana tabi tutmuştur.¹³ Selef âlimleri ile sünnî kelâmcılara göre mânâ sıfatı olarak Allah’a izafe edilen *ilim*, zattan bağımsız olarak kabul edilmek zorunda değildir. Fakat Mu’tezile yine de teaddüd-i kudemâ gerekir endişesi ile Allah’ın zatıyla âlim olduğunu yani ilmin zatta mündemiç olduğunu söylemiştir. Oysa İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu genelde diğer sıfatlarda olduğu gibi ilim sıfatının da kadîm olduğunu kabul ederler.¹⁴ Bu kadîm sıfatın, değişim özelliği olan cüziyyâta değil de sadece küllîlere teallük edeceğini söyleyen filozofların görüşü¹⁵ aklî ve naklî delillere aykırı bulunmuştur. Zira ilim, ma’lûmun aynı olmadığı için cüziyyâtın değişmesiyle ona teallük eden ilmin değişmesi gerekmez.¹⁶ Öte yandan Kur’ân âyetleri hiç bir ayırım yapmaksızın Allah’ın kadîm sıfatı olan ilminin her şeyi ihata ettiğini bildirdikten başka cüzî hadiseler de teallük ettiğini haber verir. Kelâm literatüründe Allah’ın ilim sıfatıyla ilgili olarak daha çok ilahî ilmin ezeli oluşu, bütün varlık ve olayları kapsamı üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Böylece büyük çoğunluk ilahî ilmin ezeli oluşunu ve bütün varlık olaylarını kapsadığını kabul etmektedir. Zira varlık ve olayları bütün yönleriyle kuşatmayan ve ezeli olmayan ilim Allah’a ait bir sıfat olamaz.¹⁷ Ehl-i Sünnet, Allah’ın ilminin tek olduğunu, bütün bilinenleri bununla bildiğini ve bu hususta herhangi bir duyu ve delil kullanmaya da ihtiyaç duymadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Buna karşılık Kaderiyeden Ma’mer ve ona tâbi olanlar Allah’ın bizzat bildiğini kabul etmezler ve garip bir şekilde Allah başkası vasıtası ile bilir derken, Rafiziler daha ileri giderek, Allah her şeyi ancak meydana geldikten sonra bilir derler.¹⁸ Abdülkâhir el-Bağdâdî’ye (ö.429/1037) göre bir takım kelâmcılar Allah’ın, önceden yaratmış olduğu ilim ile eşyayı yaratmadan da bildiğini kabul ederler. Bu ise Allah’a göre ma’dûmun da ma’lûmdan sayıldığını ifade eder. Allah’ın ilmi vâcip, mümtenî ve câiz olan her şeye teallük etmekte olup kudreti irâdesine ve irâdesi de ilmine tâbi olur. Buna göre O, mümkünattan olan şeylerden yarattığını da, yaratmayıp adem

¹¹ Yavuz, “İlim, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXII/108.

¹² Yavuz, “İlim” TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXII/ 109.

¹³ Tehânevî, Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî *Keşşâfû Istılâhâtü'l-Fünûn*, İstanbul 1984, II/1055- 1056; Yavuz, “İlim” TDV, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII/ 108.

¹⁴ Şehristânî, Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed, *Nihâyetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat ty. s. 180-181; Yavuz, “İlim”, TDV, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII/109.

¹⁵ Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm*, s. 215.

¹⁶ Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm*, s. 232.

¹⁷ Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm*, s. 232.

¹⁸ Bağdadî, Ebu Mansur Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed et-Temimî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Beyrut ty. s. 335; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sifât*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabiyyi, Beyrut ty., s. 115.

konumunda bıraktığını da bilir.¹⁹ Allah'ın, ma'dûmu ancak meydana geldiğinde bileceğini iddia edenler tarafından bu hususta ileri sürülen âyetlerin²⁰ Yüce Allah'ın hikmetine ve ilmindeki itkan prensibine aykırı düştüğü açıktır. Çünkü bir şeyi yapmayı hedefleyen kimse, o şeyle ilgili bilgiye sahiptir ve bu bilgi sayesinde eserini ortaya koymuştur. Ortaya konan şey mükemmel ise bunu yapan, kesin ilim ve hikmet sahibi yani hakîm demektir. Kaldı ki Yüce Allah gelecekle ilgili birçok haber vermiş²¹ ve bunlar da aynen vuku bulmuştur. O halde Allah'a göre ma'dûmun da ma'lûm olduğu açıktır.²² Bunun zıddı ise sefehtir. Cehm b. Safvan (ö.128/745-6) ise Allah'ın ezelde âlim olmadığını, ancak kendisi için ilim yaratınca âlim olduğunu kabul eder.²³ Halbuki Allah ezelde kendisini bilmemiş olsaydı kendisi için ilim yaratmak gerektiğini nerden bilecekti?²⁴ Bütün müslümanlar, "Allah'ın ilmi ezeldir ve bütün varlıklardan öncedir" derken Mu'tezile, Allah'ın sıfatlarının bir isimlendirmeden ibaret olduğunu söylemiştir. Ebu'l-Huzeyl el-Allâf (ö.235/849-50) ise "Allah'ın ilmi, Allah'tır" der.²⁵ Bu takdirde zatı gibi ilmi de sonsuzdur.²⁶ Allah'ın ilim sıfatı olmasaydı başta Hz. Âdem olmak üzere peygamberlerine eşyayı ve ahkâmı öğretemezdi ve gelecekte de haber veremezdi. Oysa Kur'ân-ı Kerim'de bu hususlarda çok sayıda âyet mevcuttur.²⁷

Kur'ân-ı Kerim'de ilim kavramı daha ziyade "ilahî bilgi" yahut "vahiy" anlamında kullanılmakta olup ayrıca gerek insanın vahyedilmiş ilahî hakikate dâir ilmi, gerekse bilme melekesiyle ilgili kazandığı dünyevî ilmi ifade etmek üzere ilim çeşitli âyetlerde yer almaktadır. Buna göre ilim sahipleri yahut kendilerine ilim verilenler ilahî bilgiye muhatap olan ve bu bilginin doğruluğuna inananlardır. Zira Allah'a ait ilim en mutlak ve en kâmil seviyededir. Her şey de O'nun ilminin gereği olarak gerçekleştiğine göre olup biten hâdiselerde âlimler için deliller ve ibretler vardır.²⁸ Ayrıca kelâm disiplininde ilim kavramı, hem teolojik hem epistemolojik açıdan ele alınmıştır. Allah'ın ilim sıfatının ezeli olup olmadığı hakkındaki tartışmalar kavramın teolojik boyutuna işaret etmekte, insan bilgisinin mahiyeti ve kaynağı gibi meseleler ise epistemolojik çerçevede ele alınmaktadır. Kelâmcılar bilgi türlerini Allah'ın ilmi ve yaratıkların ilmi şeklinde ikiye ayırmışlardır. İlkinin kadîm olup olmadığı tartışılmıştır.²⁹

Mâtürîdî'ye göre bizatihî âlim olan yaratıcı Yüce Allah, her çeşit tabiat varlıklarının ilim sahibi yöneticisi olarak bu varlıkların hem ihtiyaçlarını ve hem de bunların giderilme yollarını bilmektedir.³⁰

¹⁹ Lekanî, Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî *Şerhu Cevheret'i-Tevhîd*, s. 122-123; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, s. 115.

²⁰ el-Bakara 2/143; Yûnus 10/14; el-Kehf 18/12; Tâ Hâ 20/44; el-Mülk 67/2; Abese 80/3.

²¹ Hûd 11/119; en-Nûr 24/55; el-Fetih 48/16, 27; es-Sâf 61/6.

²² Neseî, *Tebziratü'l-edille*, nşr, Atay, I, 196-199.

²³ Neseî, *Tabsiretü'l-edille*, nşr. Atay, s. 193.

²⁴ Neseî, *Tebziratü'l-edille*, nşr. Atay, s.193.

²⁵ Eş'arî, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Medine 1988, s. 142-143; Kadî Abdülcebbar, Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî *el-Münyeye ve'l-Emel Medine*, 5. Baskı, h. 1409, s.111.

²⁶ Kadî Abdülcebbar, *el-Münyeye*, s.111.

²⁷ Geniş bilgi için bk. Eş'arî, *el-İbâne*, s. 144-152.

²⁸ Yavuz, "İlim", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII/ 109.

²⁹ Tehânevî, *Keşşâf*, I/370-371; Kutluer, "İlim", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII/ 112.

³⁰ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd* (çev. Bekir Topaloğlu), s. 79-80.

Ezelde zâtının âlim olduğunu bilmiş olması nedeniyle Allah'ın "Âlim" isminin de ezeli olması ve ezelden beri O'nda olması gerekir.³¹

Hikmet

Sözlük anlamı itibâriyle hikmetin, "yargıda bulunmak" anlamındaki hüküm masdarından isim olduğu belirtilir. Ayrıca "engellemek, alıkoymak, gemlemek; sağlam olmak" manalarına gelen ihkam masdarıyla da anlam ilişkisi kurulur. Cevherî (ö.400/1009) ise hikmetin ihkamla bağlantısı sebebiyle hakîm kelimesine hem "işleri gereği gibi sağlam ve kusursuz yapan" ve hem de "âlim ve ilmî hüküm sahibi" manalarını verir.³²

Hikmeti ilim ve hakîmi de âlim ile eş tutanlarla hikmeti, "eşyayı hakkıyla bilip onu yerli yerince kullanmaktır" diyenlere göre hikmet, ilmi ve ameli içine alır ve bu durumda hikmetin zıddı cehil olur. Cehaletle yapılan işe de sefeh denir. Mu'tezile'ye göre hikmet, fiilin hem yapana hem de başkasına faydası dokunmasıdır. Sefeh ise bu tür faydası dokunmayan fiildir.³³ Ebü'l-Muîn en-Neseî (ö.508/1115) ise menfaat yerine "övgü" kavramını koyar ve "fiillerdeki hikmet, sonuç itibariyle övülen bir iş olup bunun zıddı olan zem ise sefehtir." Buna göre hikmet medih ve kemâl sıfatı olup sefeh ise noksan sıfat anlamına gelir.³⁴

Lütuf

Sözlükte "nazik ve merhametli davranmak, iyi muamele etmek" manasında masdar olan lutf "iyilik etme, merhamet ve yardımda bulunma anlamında isim olarak da kullanılır. Terim olarak lütuf, peygamber göndermek suretiyle zora dayalı olmaksızın, mecbur bırakılmadan kulu itaata yaklaştıran masiyetten uzaklaştıran fiile denir.³⁵ "İnsanın kendi irâdesiyle Allah'a iman edip inkâr ve isyandan kaçınmasını kolaylaştıran ilâhî fiil" diye de tanımlanır.

Temel Kavramlar

Temel kavramlar hakkında yapılan açıklamalarda sonra, asıl konumuzu teşkil eden irade ve meşîet kavramlarının izahına geçebiliriz:

İrâde

İrâde, يرود - راد babından masdar ismi olup bir şeyi istemeye koyulmak, yönelmek anlamını taşır. Araplar, devenin otlamak için oraya buraya gidip gelmesine aynı kökten gelen الرود "er-Revdü" kelimesini kullanırlar. المرود "el-Mirved" kelimesi de sağa sola hareket eden mafsâl ve makara iğini ifade için kullanılır. Bütün bunlardan çıkartılacak ortak bir anlam şudur: "irâde" kelimesinin manasında bir tereddüt ve kararsızlıkla beraber bir istek, arzu ve yöneliş vardır. O zaman insanın, bir işin yapılması veya yapılmaması yönündeki arzusuna, isteğine ve hükmüne "irâde" denir. Buna

³¹ Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhid*, s. 84-85.

³² Geniş bilgi için bk. Kutluer, "Hikmet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVII/ 503-504, 506- 507, 509-510; Bikaî, Bürhaneddin Ebü'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, Beyrut ty. XV/171-172.

³³ Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdam*, s. 397-398.

³⁴ Neseî, *Tefsira*, I/384-386.

³⁵ Tehanevî, *Keşşâf*, II/1299-1300.

bakarak irâdenin, insandaki *ihtiyarî kuvve* olduğu ve bunun hissetme ve meyletme anlamını da ifade ettiği söylenebilir. Bu itibarla “irâde”, hayvanlar ve cansızlar için de kullanılır.³⁶

Bir başka açıdan “irâde”, bir şeyin baştan itibaren yapılmasıyla veya yapılmamasıyla ilgili bir kullanım olduğu gibi, o şeyin sonucuna dâir bir hüküm olarak da kullanılmaktadır. “irâde etmek” sözünden bazen “emretmek” anlamı³⁷ da çıkar: Mesela, “Senden şunu murad ediyorum, istiyorum” dendiğinde, muhatabına göre sana o şeyi yapmanı emrediyorum anlamı çıkar. “Allah sizden kolaylığı diler, zorluğu dilemez” âyetinde (el-Bakara 2/185) olduğu gibi. Yani kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, demektir.

Fayda elde etmeye dayalı bir eğilim olarak da ortaya çıkan irâdenin, filozofların dediği gibi, Allah için söz konusu olamayacağını söyleyen Râzî, (ö.606/1209) kelâmcıların irâde tarifini: “Bir zorunluluk söz konusu olmaksızın yapılması veya yapılmaması mümkün olan bir hususta iki taraftan birini tercih etmeyi gerektiren sıfat”³⁸ şeklinde verir. Irâdenin, idrak ve arzu gücünün birleşiminden meydana geldiğini söyleyen Fârâbî’ye (ö.339/950) göre üç farklı irâde vardır: Birincisi duyumdan gelen bir istek, ikincisi hayal gücüne bağlı olan bir istek, üçüncüsü de tam ihtiyar denen ve düşünme fiilinden gelen bir istek. Böylece Fârâbî irâdeyi, “idrak edilen şeyi arzu etme gücüyle istemektir” şeklinde tarif eder. Bu tariflerin, insan irâdesine uygun düştüğünü söylemek gerekir. Nitekim Gazzâlî, (505/111) irâdeyi hem biyolojik ve psikolojik hem de felsefî boyutları olan bir kavram olarak ele almış ve şu tarifi yapmıştır: “irâde, insan ruhunun şimdiki veya gelecekteki bir amacına uygun olan yöneliştir, yani akla uygun olan seçimlerdir”.³⁹

- 21 -

“Irâde” Allah için kullanıldığında bir şeyin başlangıcı değil de o şeyin sonucunu ifade eder. Çünkü Yüce Allah’ın bir şeye ilgi duyması ve ona meyletmesi söz konusu değildir. Buna göre “Allah şöyle murad etti” dendiğinde, bundan kesin bir karar anlaşılır. Yani bu ifadeden bir şekilde tereddüt anlamı çıkmaz. Meselâ bir kimse hakkında “Allah bir kötülük yahut bir rahmet dilerse” dendiğinde bu irâdenin aksine hiç kimsenin güç yetiremeyeceği anlaşılır.⁴⁰ Kur’ân-ı Kerim, hem Allah’ın mutlak hâkimiyetini hem de O’nun adâletiyle irtibatlı olarak insanın özgürlüğünü ve sorumluluğunu birlikte kabul eder. Kur’ân, Allah’ın hükümlerini ve irâdesinin mutlaklığını öne çıkardığı âyetlerde insana, O’nun mükemmelliği ve yüceliği karşısında kendisinin hiçliğini hissettiren bir üslup kullanır. Zira insanın hidâyeti ve dalâleti dahil olmak üzere her şeyi yaratan O’dur.⁴¹

Allah’ın irâdesine göre kulun irâdesi, rızâ ve temennî anlamında olup “meşîet” anlamında yani tekvînî irâde anlamında hiçbir şey ifade etmez.⁴² İnsan fiillerinin temelinde bir irâde ve ihtiyar, yani bir seçme var olduğuna göre insanların ihtiyarî fiillerine dâir işleri, fiil yapmayı isteyen/kul ile

³⁶ Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât Fî Garibü’l-Kur’ân*, Beyrut, ty. R-V-D mad.; Tehânevî, *Keşşâf*, I/552-556.

³⁷ Mâtürîdî, *Kitabü’t-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Ankara 2002, s. 375.

³⁸ Mustafa Çağırıcı, Hayati Hökelekli, “Irâde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII / 380.

³⁹ Hökelekli, “Irâde” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, 382.

⁴⁰ el-Ahzâb 33/17.

⁴¹ Hökelekli, “Irâde” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, 382-383.

⁴² Mâtürîdî, *Kitabü’t-tevhîd*, s. 379.

fiili yaratacak olan/Hâlik arasındaki nisbetin hâsılını ifade eder⁴³. Yani, işlenen bir fiilde Allah'a âit olan tarafı ile kulun oynadığı rolü, Hâlik olan Allah ile kâsib olan kula yakışır nispette olmalıdır.

Meşîet

Meşîet kelimesi, varlık ve var olan anlamındaki “şey” kökünden türemiş mimli masdardır. شاء fiilinin masdarı olmakla birlikte bu fiil “yok olan” hakkında da kullanılabilir. Zira yokluğu ifade etmek de var olan ile mümkündür.

Meşîet, nesnelere için kullanıldığı gibi “Allah” için de kullanılmaktadır. Bu takdirde meşîet, “dilemek” anlamı taşır. Allah'tan başkası için kullanıldığında ise “murad edilen nesne” ifade edilmiş olur:

قل الله خالق كل شيء

âyetinde olduğu gibi.⁴⁴ Esas itibâriyle “dilemek” anlamındaki bu fiil, Allah için kullanıldığında “icat ve yaratma” ifade eder. Yani bu durumda “meşîet” için “tekvinî irâde” tabiri kullanılır. Bu terim kullar için kullanıldığında ise isabet ve bir şeyin idraki anlamını ifade eder. Bu kullanım alanları göz önüne alınarak “meşîet” fiilinin kazandığı anlam dört ana başlık altında toplanabilir:

- a) Temennî etmek: Bu, her konuda zat-ı İlahiyeden uzak tutulması gereken anlamdır.
- b) Emredip bir şeyi yapmağa çağırarak: Bu da fâilinin yergiye maruz kalabileceği her türlü eylemde Allah'tan uzak tutulacak bir anlamdır.
- c) Bir şeye rıza göstermek ve onu benimsemek: Bu ise yergiye konu teşkil edilebilen her türlü fiil konusunda bir önceki anlamı taşır.
- d) Bir fiilin gerçekleştirilmesi için kullanılması durumu: Yenilgi ve baskı altında tutulmaksızın fiilin irâde edilen şekliyle plânlanıp meydana gelmesidir. İşte Allah'a nisbet edilen “meşîet” budur.⁴⁵

İrâde ve meşîet bazan aynı anlamda ve birbirlerinin yerine kullanılırlarsa da ayrı kullanıldıkları yerler önem arz eder. Bu terimler ayrı ve özel anlamda kullanıldığında “tekvinî ve teşriî” olmak üzere iki kısma ayrılır. Buna göre meşîet tekvinîdir, yani oluş ifade eder ve yaratma ile ilgilidir. İrâde ise “teşriî” dir, yani belirleyicidir ve hüküm koyar ve fiil olarak sonuç vermeyebilir.

Bu iki fiil, konuları itibâriyle Kur'ân'da özellikle *hidâyet*, *dalâlet*, *rızık*, *gufran* ve *azap* konularında, genel olarak da yaratma konusunda kullanılırlar. Yine bu fiillerin kullanımlarında fâillerine göre değişik anlamların ortaya çıkabileceği söz konusudur. Buna göre irâde ve meşîet kavramı, insan sorumluluğu açısından önemli olduğu gibi mutlak ilahî kudreti de ifade eder. Bu usul ve esaslar çerçevesinde anlaşıldığı takdirde âyetlerin daha kolay ve doğru tercüme ve tefsir edilme imkânı doğacaktır.

İrade ve Meşîetin Teallük Ettiği Konular

⁴³İsfahanî, *el-Müfredât*, s.271; Tehânevî, *Keşşâf*, I/730-731.

⁴⁴İsfahanî, *el-Müfredât*, “Şey” mad; Tehânevî, *Keşşâf*, I/730-731.

⁴⁵Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, s.375

1- Dalâlet

Sözlükte “kaybolmak, maksâda ulaştırın şeyin kaybedilmesi veya maksada ulaştıramayacak olan yola girmek, telef olmak, şaşırarak ve yanılmak” manalarına gelen dalâl veya dalâlet masdarları aslında bilerek veya bilmeyerek doğru yoldan az veya çok sapmak demektir. Gerçeğe ulaştırın yoldan yüz çevirmek veya bu yolun dışında kalmak anlamında dinî yoldan sapmak manasına da kullanılır.

Kelâm ilminde dalâlet, daha çok kulun irâdesi ve gücüyle mi yoksa Allah’ın irâdesi, takdîri ve yaratmasıyla mı gerçekleştiği açısından inceleme konusu olmuştur. Ehl-i sünnet âlimleri her şeyde olduğu gibi hidâyet ve dalâlet de Allah’ın irâdesi, takdîri ve yaratmasıyla gerçekleşir görüşündedir. Mu’tezile ile Şia’nın çoğunluğuna göre kulun sorumlu tutulabilmesi için dalâleti seçme hürriyetine ve tercihini gerçekleştirme gücüne sahip olması gerekir. Bundan dolayı dalâlet sadece onun irâdesi ve kudretiyle gerçekleşir. Mâtürîdiyye âlimleri dalâleti Allah’ın irâde, ilim ve yaratma sıfatları çerçevesinde açıklamakla birlikte insanın sorumluluğunu daha makul bir temele dayandırmak amacıyla dalâlete düşmekteki asıl rolü insanın tercihine bağlamak istemişlerdir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’ye göre idlâl de hidâyet gibi ilâhî bir fiildir. İlâhî fiilin anlamı ise Allah’ın her şeyi lâıyk olduğu şekilde yaratmasıdır. Bu yaratış kul için ilâhî lütuf çerçevesinde olabileceği gibi dalâlet çerçevesinde de olabilir. Allah’ın kulu saptırması demek onda dalâleti yaratması demektir. Bu sebeple dalâlet, ilâhî adâletin gereği olarak vücut bulur. Dalâlete düşürmenin manası ise gönüllerin hidâyete karşı daraltılması ve iman ile itaatin meşakkatli gösterilmesinden ibarettir. Sonuç olarak dalâlet, kulun onu dilemesiyle hâsıl olur.

- 23 -

Râzî, Allah’ın ezeli ilmiyle kulların yapacağı fiilleri önceden bildiği için ve bu bilginin zıddının meydana gelemeyeceğini de dikkate alarak dalâletin Allah’tan olduğunu söyler.⁴⁶

İdlâlin yani dalâlete düşürmenin hakikî anlamı itibâriyle yaratma manasına alınması halinde kullarında dalâleti yarattıktan sonra tutup onları bu yüzden cezalandırmasının Allah’ın adâletine sığmayacağını; yine Allah’ın, kullarında hidâyeti yarattıktan sonra onlara bu yüzden sevap vermesinin, kulun sorumluluğu açısından anlamsız olacağı düşüncesine binaen “Allah’ın dalâlete düşürmesi” yani Allah’ın kulumu saptırması ifadeleriyle ilgili âyetlerin te’viline gidilmiştir. Râzî bu husustaki te’villeri şu şekilde sıralar:

- 1) Dalâlete sebep olmak,
- 2) Tesmiye (dalâlete düşmüş olana olan kimseyi “dâll” vasfıyla isimlendirmek).
- 3) Tahliye ve hüküm (kişinin sapıtma husûsunda serbest bırakılması, sapıtınca hakkında “Dâl/dalâlete düşmüş” hükmünü koymak.
- 4) Sapıtana azap etmek.
- 5) Helâk olmak ve yapılan bir işin iptal edilmesi.
- 6) Cennetten saptırmak (idlâl kelimesindeki hemzenin tadiye için kullanılmış olması şartıyla)
- 7) Bulmak anlamında olmak (kulumu şu hal üzere buldum)

---

⁴⁶ Cürçânî, Seyyid Şerif el-Cürçânî *et-Ta’rîfât, Konstantiniyye, 1300, s.92; Tehânevî, Keşşaf, II/894; Yavuz, “Dalâlet”, TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), VIII/427-430; Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûriddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir, Mâtürîdiyye Akâidi, çev. Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1978, s. 163.*

8)Alaya almak (Allah kulunu bununla mı saptırdı!) Bütün bu Te'villeri bir bir ele alıp tenkit eden Râzî'ye göre idlâl, Arapça'da "bâtıla çağırarak ve ona karşı teşvik etmek, bâtılın çirkinliğini gizlemek" manalarına geldiği ve bunlar da Allah hakkında muhal olduğu için Cebriye'nin Te'villeri dışında Te'vil yapmaya gerek duyulduğuna işaret eder.⁴⁷ Mâtürîdî'ye göre ise Allah'ın saptırması, sapıtıran kimsede dalâlet fiilini yaratmaktır.⁴⁸

2- Hidâyet

Hidâyet kelimesi, doğru yola gitmek, doğru yolu göstermek, matlub olan şeye ulaşma yolunu göstermek yahut matluba ulaştırarak yola girmek manasında masdar olarak, doğru yol ve kılavuzluk anlamında isim olarak kullanılır. Allah Teâlâ'nın hidâyete erdirmesi demek kulun nefsinde hidâyeti (ihtidayı, doğru yola girmeyi) yaratması demektir. Kur'ân'da "hidâyet" kelimesi geçerse de hâdî, hüda ve mühtedî kelimeleri çokça geçer ve büyük çoğunluğu da Allah'a izafe edilir. Bunun yanında başta Kur'ân olmak üzere semavî kitaplar, melekler, genel anlamda peygamberler ve özel olarak da Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) için kullanılır. Hidâyete erme ve doğru olanı benimseme anlamında ihtida kelimesi de Kur'ân'da çokça geçer. Ragıp el-İsfehânî, hidâyeti lütuf ile kılavuzluk etme anlamında kullanmıştır. Allah'a isnad edilen hidâyete bilgi, davet, tevfiik ve sebep olarak adlandırılır. Bunlardan davet aynı zamanda insana da isnad edilir. Zalimlerden ve kâfirlerden men edilen hidâyete, tevfiik-i ilahîdir. Râzî, çeşitli mezhep mensuplarına ait olmak üzere hidâyeten birçok anlama geldiğini âyetlerden örneklerle açıklar. Buna göre hidâyete şu anlamlarda kullanılır:

Delâlet (yol gösterme) ve beyan.⁴⁹

Davetçi.⁵⁰

İmana bağlı sevap ve lütuf.⁵¹

Cennet yoluna iletmek.⁵²

Takdim etmek, öne geçirmek.⁵³

Hükmetmek.⁵⁴

Hidâyete, kelâm ilminde erken devirlerden itibaren kulların fiilleri, dolayısı ile kader meselesine bağlı bir problem olarak tartışılmaya başlanmıştır. Allah'ın dilediklerini hidâyete erdirmesi, dilediklerini de saptırması Allah tarafından gösterilen hidâyete yolunun benimsenmesi veya reddedilmesi ile ilgilidir. Eş'arî âlimlerine göre asıl hidâyete, imanun Allah tarafından müminlerin kalbinde yaratılmasından ibarettir. Buna göre de hidâyete, doğru yolu gösterip ona ulaştırma diye tanımlamışlardır. Mâtürîdî âlimleri de hidâyete doğru yolu gösterip açıklama ve ona ulaştırma olarak tanımlarlar. Açıklama anlamında hidâyete *hidâyete-i gayr-i mûsile*, ulaştırma anlamına gelen hidâyete de

⁴⁷ Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihü'l-gayb*, Tahran ty. II/137-144.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Tevîlât*, I/65.

⁴⁹ es-Secde 32/26; ed-Dehr 76/3; Fussilet 41/17; el-En'âm 6/154; Muhammed 47/ 25.

⁵⁰ er-Ra'd,13/7.

⁵¹ Muhammed 47/17; Meryem 19/76; el-Bakara 2/258; İbrâhîm 14/27; Âl-i İmrân 3/ 86; et-Teğabun 64/11; el-Mücadele 58/22.

⁵² en-Nisâ, 4/175; el-Mâide 5/15-16; Muhammed 47/4-6; Yûnus 10/ 9.

⁵³ Birinin diğerine yol göstermesi? هدى فلان فلانا

⁵⁴ el-Mâide 5/103; Âl-i İmrân 3/73; el-Kehf 18/17.

hidâyet-i mûsile adını verirler. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Allah'ın, hidâyeti ve dalâleti benimseyecek olan kullarına dâir bilgisi uyarınca bir kısmını hidâyete bir kısmını dalâlete sevk etmeyi dilediğini ve herkesi buna uyum sağlayacak şekilde yarattığını söyler.⁵⁵

3- Rızık

İster dünyevî ister uhrevî olsun, kesintiye uğramaksızın verilen nimetlere, bazen de yenen içilen ve kullanılan her şeye rızık denir. Rızıkı verene er-Râzık ve er-Rezzâk denir. Birincisi bazen insan için kullanılsa da ikincisi sadece Allah için kullanılır.⁵⁶ Allah'ın canlılara verdiği ve onların da yediği şeyler olup haram ve helal olanı için geçerlidir. Mu'tezile'ye göre rızık, sahibinin yediği şey olup haramlar buna dâhil değildir.⁵⁷ Mâtürîdî'ye göre rızık Allah'ın canlılara vermeyi üstlendiği ve onların da temlik ettiği veya yediği şeydir. İnsan başkasının rızıkını yiyemez.⁵⁸

Te'vîlâtü'l-Kur'ân'dan İrâde ve Meşîetle İlgili Semantik Okumaya Dair Örnekler

Çocuklarını diri diri gömen, kız ve erkek çocukları arasında erkekler lehine ayrımcılık yapan müşrikler, nesillerine en büyük ihaneti ve zulmü reva görmekteydiler. Zulmün ve haksızlığın daha büyüğünü ise Allah'a karşı işliyor, dünyevî çıkarları uğruna, Allah'a ortak koştukları putlarından yana tavrı alıyorlardı.⁵⁹ Mâtürîdî'ye göre Allah istese idi müşrikleri âciz bırakırdı ve onlar da bu cinâyetleri işleyemezlerdi. Yahut da yapmış oldukları bu işlerin kötülüğünü onlara öyle gösterirdi ki kendiliklerinden bu günahları işlemezlerdi. Aslında Yüce Allah onların bu işleri isteyerek yapacaklarını bildiği için meşîeti tecelli etmiş ve bunları yaratmıştır.⁶⁰ İlm-i ilâhînin söz konusu olduğu yerde kullar için Mutezilenin dediği gibi⁶¹ ne icbar vardır ne de hürriyet kısıtlaması. Allah'ın meşîeti ve kudreti yanında insan irâdesini ve kudretini nerdeyse yok sayan Eş'arî yaklaşımına itibarla Razî'nin, çocuklarını katleden müşriklerin bu cinâyetlerini Allah'ın meşîeti ile işlediklerini söylemesi, sanki bu cinâyeti işlemeye mecbur oldukları vehmini verir. Halbuki "çocuklarınızı öldürmeyin!" fermanı, teşrîî irâdeye dayanan bir fermandır. Bu fermana rağmen o cinâyet işleniyorsa, onların bu fiili işleyeceklerini Allah ezelde bildiği için, onların fiilini yaratmıştır. Yaratmasaydı belki icbar olurdu! Mâtürîdî'nin yorumunda, müşriklerin, ortaklarından yana olup, bir bilgiye dayanmadan Allah'ı kandırırçasına dünyevî çıkar peşinden koşup günahlarda ısrar etmek, Allah'tan bağımsız olarak müşriklerin elde etmiş oldukları bir sonuç değildir. Zira Allah, onların bu işleri yapmamalarını dilemiş olsaydı bunları da yapamazlardı.

---

⁵⁵ Cürçânî, et-Ta'rîfât, s. 173; Tehânevî, Keşşâf, II/1540-1543; Yavuz, "Hidâyet", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXII, XVII/473-476.

⁵⁶ İsfahanî, el-Müfredât 3, md.

⁵⁷ Cürçânî, et-Ta'rîfât, s. 57; Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, Mâtürîdîyye Akâidi (çev. Bekir Topaloğlu), 1978, s. 157.

⁵⁸ Mâtürîdî, Kitâbu't-Tevhîd, çev. Bekir Topaloğlu, s. 364

⁵⁹ -el-En'âm 6/136-138.

⁶⁰ Mâtürîdî, Tevîlât, V/22

⁶¹ Zemahşerî, el-Keşşâf, II/68

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ وَمَنْ يَشَأِ يُجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“Âyetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içinde kalmış birtakım sağır ve dilsizlerdir. Sağırlık ve dilsizlik tam bir şaşkınlıktır. Allah, kimi dilerse onu şaşırır, dilediği kimseyi de doğru yola iletir”.⁶² Mâtürîdî'ye göre Yüce Allah zâtını her şeye güç yetiren olarak tanıtır ve bizzat kendi açıklamasına göre insanlardan kimileri için dalâleti murat etmiş/meşîet, kimine de hidâyeti. Nitekim bu âyet, “Allah herkes için hidâyet dilemiştir ama onların hepsi hidâyete ermemiştir”, diyenlerin tam zıddı olan gerçeği ifade eder. Çünkü Yüce Allah, sapıtanın dalâletini ve hidâyete erecek olanın da hidâyetini murat ettiğini haber vermektedir. Bunun aslı şudur: Allah, kâfirin inkârcılığı seçeceğini bilince onun dalâletini dilemiş/meşîet ve onun inkâr fiilini yaratmış; müminin de imanı ve hidâyete ermeyi tercih edeceğini bilince, onun da hidâyete ermesini murat etmiş ve onun ihtida fiilini yaratmıştır.⁶³

وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“Allah, bütün kullarını huzur ve barış yurdu cennete davet ediyor. Meşîeti hikmetine hikmeti de ilmene bağlı olduğu için O, ilahî lütfun kendilerine ulaşacağını bildiği kullarından dilediğini cennete varan doğru yola iletir. Bu sebeple hidâyete erenler ancak Cennete girer”.⁶⁴ Mâtürîdî'ye göre bu âyette, cennete çağrılanlar arasında bir istisna yapılarak her çağrılanın hidâyete erdirilmeyeceği beyan edilmiştir. Öyleyse cennete girecek olanlar, Allah'ın, hidâyeti seçeceğini bildiği kimselerdir.⁶⁵

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَلَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

“Allah dileyseydi, hepimizi ihtilâf etmeyen tek bir ümmet, homojen bir ulus yapardı; fakat O, dilediğini dalâlete düşürür, dilediğini de doğru yola iletir. Hem, unutmayın ki bizi Allah saptırdı, deyim kurtulamayacaksınız ve yaptıklarınızdan mutlaka sorumlu tutulacaksınız”.⁶⁶

Allah, insanları tek ümmet olarak yaratsaydı, hepsini birden ya mümin yaratırdı ya da kâfir... O zaman ya küfrün yahut imanın ne olduğu bilinmezdi. İnsanlarda hür irâde ve tercih hakkı var olunca Allah dileyeni hidâyete erdirdi, dileyeni de dalâlette bıraktı. O yüzden insanlar yaptıklarından sorumlu tutulacaklardır. Yüce Allah, onların neyi dileyceklerini biliyordu.

Mâtürîdî'ye göre Allah isteseydi bütün insanlar Allah'ın lütfu ile tek bir din üzere bir millet olurdu ama iman etmiş sayılmazlardı. Çünkü zor ve cebir altında yapılan iman tercihe dayanmadığı için geçerli değildir. Halbuki Allah herkesin iman etmesini istemiş ve bunu emretmiştir. Fakat Allah, insanların böyle tek bir ümmet olmalarını istememiş ve bu konuda onları zorlamamıştır. Böyle olunca da insanlardan dilediğini saptırmış ve dilediğini de hidâyete erdirmiştir. Allah'ın saptırması demek, onlarda sapıtma fiilini yaratmasıdır. Yahut da önceden hidâyete karşılık dalâleti tercih edecek olanları

62 el-En'âm, 6/39.

63 Mâtürîdî, *Tevilât*, V/61.

62 Yûnus, 10/25.

65 Mâtürîdî, *Tevilât*, VII/44.

66 en-Nahl, 16/93.

bildiği için bu bilgisine uygun olarak onları terk eder, “hizlân” gerçekleşir ve böylece onları dalâlete düşürmüş olur.⁶⁷

İrade ve Meşîet Terimlerinin Kullanımları

1- Teşriî İrâde Konusunda Örnekler

... إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

... “Ey Ehl-i beyt, ey Peygamber ailesinin efrâdı! Size ait bazı özel kurallar konuldu ise, bu demektir ki, Allah sizden sadece çirkin işleri, haramı ve günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor”.⁶⁸

Mâtürîdî, Allah’ın, herkesin temizlenmesini murat ettiğini, ancak kâfirler bunu istemediği için onların temizlenemediğini ileri süren Mu’tezile’nin görüşünü reddettikten sonra bu âyetin delâletini şöyle açıklar: Allah, temizlenmeyi isteyeceklerini bildiği kimselerin temizlenmesini murat etmiş, istemeyeceklerini bildiği kimselerin de temizlenmesini murat etmemiştir. Allah kimsenin seçip istemeyeceği şeyi murat etmiş değildir. Aksi takdirde Allah, murat etmekle birlikte kullarını temizlemeye gücü yetmemiş demektir! Bu da olacak şey değildir.⁶⁹

Yüce Allah, ezeli ilmi gereği sadece temizlenmeyi isteyecek olanları temizlemiş değildir. Meselâ, Yüce Allah, Ehl-i beyt’i temizlemeyi murat etmiş iken bundan daha onların haberi yoktu. Neticede bu ilahî irâde yerine gelmiş ve Ehl-i beyt küfürden, şirkten ve her türlü günah ve çirkinliklerden uzak durmuş, tertemiz bir hayat sürmüşlerdir. İşte Ehl-i beyt, Yüce Allah’ın açıkladığı irâdesine uymak suretiyle temizlenmiştir. Onlar, teşriî irâdeye uymuşlardır. Bu uyum neticesinde ise söz konusu bu irâde, “tekvinî” özellik kazanmıştır.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُم وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“O sayılı günler, insanlara yol gösterici olan doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delillerini içeren Kur’ân’ın indirildiği Ramazan ayıdır. Öyleyse sizden âkil-bâliğ olan her kim Ramazan ayına erişirse, o ayda başından sonuna kadar oruç tutsun. Kim de o ayda hasta veya yolcu olur da oruç tutamazsa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde kazâ etsin. Görüldüğü gibi Allah sizin için kolaylık diler, zorluk istemez. Allah bu kolaylıkları sizin bir aylık süreden kalan eksiklerinizi tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşı O’nun yüceliğini bilip Kendisine şükretmeniz içindir”.⁷⁰

Mâtürîdî, sefer ve hastalık durumunda oruç tutan kimsenin Allah’ın murat etmediği işi yapmış olduğunu iddia eden Mu’tezileyi tenkit ettikten sonra Allah’ın kolaylık dilemesini şöyle izah

72 Mâtürîdî, *Tevîlât*, VIII/184-6.

68 el-Ahzâb 33/33.

69 Mâtürîdî, *Tevîlât*, XI/344.

70 el-Bakara 2/185.

eder: Allah, sefer durumunda oruç tutmayıp yemenize ruhsat tanıyınca size kolaylık dilemiş demektir. Onların görüşüne göre oruçlu olmanın daha efdal olması⁷¹ nedeniyle Allah'ın efdal olanı değil de bundan aşağı bir derecedekini murat etmiş olduğu söylenemez. Ancak şöyle denebilir: Allah, yolculuk halinde oruç tutmayıp yiyenler için kolaylık murat etmiş, yemeyip oruç tutanlar için de zorluğu murat etmiştir. Öyleyse Allah'ın irâdesi her iki halde de geçerlidir. Bu durumda Allah, yolculuk halinde oruç tutmayıp yiyenlere izin verdiği için size kolaylık dilemiş; yiyip içmekten men etmeyerek size zorluk dilememiştir.⁷² Allah'a ait teşrîî irâdeye, kulların uyması veya uymaması onların irâde ve tercihlerine bırakılmış olup bu hususta bir zorunluluk yoktur.

2- Tekvinî İrâde Açısından Dalâlet ve Hidâyet Konusunda Örnekler

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضِلُّ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

“Allah kimi hidâyete erdirirse, doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşkırtırsa, işte asıl ziyana uğrayanlar onlardır”.⁷³

Mâtürîdî'ye göre Allah dünyada kimi hidâyete erdirdi ise o kişi ahirette mühtedî/hidâyete ermiş demektir. Kimi de bu dünyada sapıtı ise o da ahirette hüsrana uğrayacak olandır. Bazılarının dediği gibi “hidâyet” beyan, emir ve nehiy demek olsaydı mümin ve kâfir bu hususta eşitlenmiş olurdu. Çünkü mümin için söz konusu olan emir, beyan ve nehiy, kâfir için de söz konusu iken kâfir hidâyete erememiştir. O zaman bunda Allah tarafından mümin için söz konusu fazladan mevcut olan anlam ve özellik, kâfir için söz konusu değil demektir. Bu da tevfiîk, ismet ve meûnettir. Kâfir için bunlar söz konusu olsa idi o da mümin gibi hidâyete ererdi. Yine âyette haber verildiğine göre Allah'ın saptırdığı kimse hüsrana uğramıştır. Bu da kâfir için hizlân, terk ve dalâletin yaratılması gibi müminde olmayan bir farklılığa işaret etmektedir.⁷⁴ Burada sözü edilen hidâyet ve dalâlet, kulun gelecekteki tercihine bağlanmış olup bu minval üzere Allah tarafından yaratılmış demektir. Bu da İlâhî ilmin bir gereğidir.

- 28 -

3- Şarta Bağlı İrâde ve Meşîet Açısından Dalâlet

وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَيْبِ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءَهُمْ لِيُرُدُّوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْعُرُونَ

“Müşriklerin yanlışları ve zulümleri kendilerine nasıl şirin gösterildi ise insan ve cin şeytanlarından ortakları da aynı şekilde müşriklerden birçoğuna kendilerine fazla rızık versinler diye, putların önünde çocuklarını öldürmeyi hoş göstermiş, böylece onları hem mahvetmiş hem de Hz. İsmail'den kalma dinlerini iyice karıştırıp bozmuşlardır. Allah dileseydi bunlara engel olurdu ve onlar bunu yapamazlardı. Mâdemki onlar her şeye gücü yeten Allah'ı bıraktılar ve kendileri gibi

⁷¹ el-Bakara 2/183: (و أن تصوموا خير لكم)

⁷² Mâtürîdî, *Tevîlât*, I/361.

⁷³ el-A'râf, 7/178.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Tevîlât*, VI/116 .

haksızların emrine girdiler, **öyleyse sen de onları o uydurdukları bâtil uygulamalar ile baş başa bırak!**".⁷⁵

Allah istese idi müşrikleri âciz bırakırdı ve onlar da bu cinâyetleri işleyemezlerdi. Yahut da yapmış oldukları bu işlerin kötülüğünü onlara öyle gösterirdi ki kendiliklerinden bu günahları işlemezdiler. Aslında Yüce Allah onların bu işleri isteyerek yapacaklarını bildiği için meşîeti tecelli etmiş ve bunları yaratmıştır.⁷⁶ Allah'ın fiilleri, yaratması O'nun ezeli ilmine uygun olup bu uygunluk kulun yapacağı fiilleri için de aynen geçerli olduğundan kul bu hususlarda cebir altında değildir.

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى دَاوُوا بَأْسَنَا
قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُحَرِّجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ

“Putperestler diyecekler ki: “Allah şirk koşmamamızı dileseydi ne biz, ne de atalarımız O’na ortak koşmaz, hiç bir şeyi de kendimize haram kılmazdık!” Yaptıkları bütün kötü işlerde Allah'ın kendilerine engel olmasını mı beklediler? **Hayır, onlardan öncekiler de aynı şekilde peygamberleri yalanladılar ama sonunda azabımızı tattılar.** Onlara **de ki: “Bu konuda bizi ikna edecek, iddianızı kanıtlayacak bir bilgiye sahip misiniz? Aslında siz, zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve hep yalan söylüyorsunuz.”** Yani sizin geçerli hiçbir deliliniz yoktur.” **“De ki: Geçerli olan kesin delil, ancak Allah'ın delilidir. Şöyle ki O, hiçbir zaman kötülüğe râzı olmamış, sürekli olarak iyiliği emretmiştir. Bunun için Peygamberler göndermiş kitaplar indirmiştir. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi. Bunu bile yapmazken sizin bâtil işlerinize nasıl râzı olur? ”.**⁷⁷

“Allah istemeseydi şirk koşmazdık...” ifadesindeki isteğin yani meşîetin “rıza” anlamında meşîet olduğunu kabul edenler, bu konudaki azap tehdidinin de ertelenmesini bu görüşlerine delil getirirler. Fakat bu konuda gelen bir ayıplama ve azap tehdidi dahi yapılan şirk günahının ve işlenen cinâyetlerin Allah’a izafe edilemeyeceğini gösterir. Hâsılı âyette geçen meşîet ya “rıza”, yani yapılan işe Allah'ın razı olması yahut “emir ve dua” yani Allah'ın yapılan işi emretmesi ve teşvik etmesi yahut da “istihza ve alaya alma” olarak görülebilir. Yani, müşrikler sanki Allah'ın rızasına vs. uymuş ve yaptıklarını ona göre yapmışlar!⁷⁸

Zemahşerî'ye göre bu âyet, aklen ve naklen Allah'ın, müşriklerin iddia ettiği şeylere ihtiyacının olmadığına ve kabih olan şeylerin Allah'ın meşîetiyle olmadığına, bunları irâde etmediğine dâir bir delildir. Öyleyse kim küfür ve günah gibi şeyleri Allah'ın meşîetine ve irâdesine bağlarsa bu kimse Allah'ın müşrikleri yalanlaması ile ilgili gerçeği yalanlamış olur. Aksi takdirde Allah'ın meşîetiyle herkesin hidâyete ermesi demek, hem müşriklerin ve hem de muhaliflerin doğru yolda olması demektir. O zaman müşriklerin dinleri de muhalifleri olan Müslümanların dinleri de aynı şekilde Allah'ın meşîetine bağlanmış olur. Bu takdirde müşriklerin Müslümanlarla dost olup muhalefeti ve düşmanlıkları terk etmeleri gerekirdi. Zira her iki grubun fiilleri aynı meşîette

⁷⁵ el-En'âm, 6/137.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Tevîlât*, V/225.

⁷⁷ el-En'âm 6/148-149.

⁷⁸ Mâtürîdî, *Tevîlât*, V/246-247.

toplantı demektir.⁷⁹ Böylece Zemahşerî, meselenin özünü, Allah'ın küfür ve günah gibi şeyleri murat etmeyeceği noktasında görür. Bu da Mu'tezile'nin, "Kul fiilinin hâlikidir" genel prensibine bağlılık anlamına gelir. Fakat âyetin tümünden çıkartılacak olan mana, meselenin şer-hayır tartışması veya fiili kimin yaratıp yaratma meselesi değildir. Meselenin özü, müşriklerin inkârlarına bahane aramaları ve sergiledikleri ciddiyetsizliktir. Onların bu ciddiyetsizliklerini Allah bildiği için onlar için gerçekte hak ettikleri dalâleti yaratmış olup bunun cezasını da cehennemde çekeceklerdir.

وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيَقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزِدَّ الَّذِينَ
آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ
اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ خُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَى لِّلْبَشَرِ

"Biz cehennemın görevlilerini sadece meleklerden tayin ettik. Bu yüzden onlara karşı bir güç birliği oluşturup da ellerinden kurtulabileceklerini yahut insanlarda olduğu gibi, merhametlerine sığınıp taviz koparacaklarını zannetmesinler. **Onların sayısını da inkârcılar için sadece bir imtihan vesilesi yaptık ki böylelikle, kendilerine kitap verilenler** bu sayılar kendi kitaplarında da var olduğu için inkâr edenler haksızlıklarının farkına varmış olsunlar ve buna iyiden iyiye kanaat getirmiş olsunlar. Yine önceden Ehl-i kitaptan olup iman etmiş olanlarının da imanını artırmış olsun; hem kendilerine kitap verilenler hem de müminler şüpheye düşmesinler; kalplerinde hastalık bulunan münafıklar ve kâfirler de: 'Allah bu misalle ne demek istemiştir ki?' desinler dursunlar. İşte Allah, böylece dilediğini sapıklıkta bırakır, dilediğini de doğruya erdirtir. Bu işler için görevlendirdiği meleklerden oluşan ordularını kendisinden başkası da bilemez. İşte bunlar, Cehennemle ve cehennemliklerle ilgili birtakım anlatımlar olup bunlar insanlık için ancak bir öğüttür, ciddî olayların bir hatırlatmasıdır"⁸⁰

Mâtürîdî, Allah'ın insanı dalâlete düşürmesini ve hidâyete erdirmesini bir tesmiye ve hüküm verme olarak ele alan Mutezilî görüşü tenkit ettikten sonra bu konudaki görüşünü şöyle açıklar: Hidâyete erdirmek ve saptırmak Allah'ın rubûbiyet sıfatından kaynaklanmaktadır. Bunda istediğini yapan bir zatın övgüsü söz konusudur. İnsanların yaptıklarını ve yapacak olduklarını irâde etmemiş olan zatın övülmesi mümkün değildir. Zira o zaman O'nda rablık sıfatı kalmaz. Öyleyse Allah Teâlâ, her bir grubun yapacak olduklarını biliyor demektir.⁸¹ Dalâlette kalan inkârcılara, kendilerini Allah'ın saptırdığı yüzlerine vurulunca, dalâlette olmadıklarını iddia edemedikleri gibi, kendilerini sapıtan, yani dalâlet fiillerini yaratanın Allah olmadığını da söyleyememişlerdir. Hattâ zaman zaman kendi şer fiilleri ve inkârlarını Allah'ın men etmediğini öne sürebilmişlerdir.

4- İrade ve Meşîet Bağlamında Rızık

إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا

"Kul, rızık isteyebilir fakat rızık veren Rabbindir. Şüphe yok ki Rabbin, dilediğine bol rızık verir, dilediğine de kısıtlar, daraltır. Kullar, rızık konusunda çok şeyler düşünür, sırlar saklar, çalışır

⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/74.

⁸⁰ el-Müddessir 74/31.

⁸¹ Mâtürîdî, *Tevilât*, XVI/261-262 .

çabalar, rızık endişesine kapılır ve zannederler ki Allah, onların bu hallerinden haberdar değildir! Elde ettikleri ya da edemedikleri rızıkları konusunda ellerinden geleni yapmak dışında haddini aşarak olmadık tedbirlere başvururlar hatta cinâyet bile işlerler! **Şu bir gerçek ki O, kulların durumlarından tam haberdardır ve onları çok iyi görür**".⁸²

Rızık kimine az kimine çok verilmesi tamamen Allah'a ait olup kullarla alâkası yoktur. Bu da rızık konusunda insanlara bel bağlamak yerine Allah'a itimat edilmesini sağlar. İnsanın rızık konusundaki davranışları da Allah'ın bilgisi dâhilinde olup yine O'nun dilemesi ve yaratması ile sınırlıdır.⁸³ Bu âyetin geçtiği yerdeki âyetler grubuna bakıldığında, muhtaç olanlara yardım konusunda ne cimrilik edip ne de saçıp savurmadan dengeli bir yol tutturmanın gereğine vurgu yapılır. Ancak veren de alan da bilmelidir ki bu rızık veren ve kime ne kadar vereceğini tayin eden rızık gerçek sahibi Allah'tır. Bu da, ister hikmet ister lütuf olsun, Allah'ın bilgisine tabidir.

قُلْ إِنَّ رَبِّيَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

قُلْ إِنَّ رَبِّيَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

"Allah'ın verdiği rızık, malı ve serveti, oğul ve evladı, yine Allah'ın verdiği vahye ve uyarıya karşı kullanan bu şımarıklara **de ki: 'Rabbim, dilediğine bol rızık verir, dilediğinden kısar. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.** O bol rızık sahibi Rabbimdir. Siz boşuna bu rızıkları sahiplenip şımarıyorsunuz. Zaten şımarıklık ve inkâr da, gerçeğin bilgisinden uzak olmaktan kaynaklanıyor. **"De ki: Rabbim, kullarından dilediğine bol rızık verir ve dilediğinden de kısar.** Malı, Allah'ın verdiği bilen kimse bu malı O'nun gösterdiği yerde harcar; **hem de hayır için ne harcarsanız Allah onun yerine başka mal ve servet verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.** Zira hem rızık veriyor, hem harcama yerini gösteriyor ve hem de bu harcananın yerine daha fazla verdiği gibi ahirette de bol bol sevap veriyor".⁸⁴

- 31 -

Rızık istediğine Allah veriyorsa siz nasıl oluyor da Allah'ın istediği yere vermiyorsunuz ve infak etmekten kaçınıyorsunuz? Üstelik O, ne verirsiniz bunu hem bu dünyada ve hem de ahirette karşılıksız bırakmayacaktır.⁸⁵ Yine bu âyetin geçtiği âyetler grubuna bakıldığında, Yüce Allah, bol rızık sebebiyle şımarıp azanlara, rızık vereni hatırlatmak suretiyle onların başkasının verdiği mal ile başkalarını aşağılayıp kabalık ettikleri yüzlerine vurulup bunun hesabının kendilerinden sorulacağı bildirilmektedir.

Sonuç

Kur'ân âyetlerinin her asırda ve her şartta daha doğru okunması, Müslüman yaşantısının kolaylaşması açısından önemlidir. Aksi takdirde Kur'ân'a daha çok bağlılık iddiasında olanların yaşantısı bile zora girebilir. Çağımızda müslümanların hayat felsefesi ve yaşantı tarzı açısından bakıldığında, özellikle insan sorumluluğu ve kader anlayışı konularında birtakım problemler yaşandığına şahit olmaktayız. Yaşanan bu problemlerin çözümünü dinin dışında başka yerlerde ve

⁸² el-İsrâ, 17/30.

⁸³ Mâtürîdî, *Tevîlât*, VIII/265.

⁸⁴ Sebe', 34/36, 39.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Tevîlât*, XI/440.

başka disiplinlerde aramanın getirdiği sıkıntıları da ne yazık ki yaşamaktayız. Öyleyse dinin aslı olan Kur'ân metinlerini her zaman ve her şartta doğru okumak zorundayız. Bunun yanında aynı şekilde Sünnet kavramı ve okumaları da ikinci önemli meselemizi teşkil etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in tefsir ve Te'vili, günümüzün en önemli konuları arasında yer almaktadır. Bu konuda beklenen başarının, ilimlerde ihtisas sahibi kimselerin, tefsir usûlüne uygun okumalarıyla elde edilebileceğine inanmaktayız. Bu hususta da kendini tarih boyu kabul ettirmiş İslamî mezhep mensubu ilim insanı ve araştırmacıların farklı görüşlerinin konuya ayrı bir zenginlik katmış olacağına da inanmaktayız. Eskiden olduğu gibi modern çağda da dinî meselelerimize en sağlıklı ve en makul çözümleri getiren ekolün, Rey Ekolü olarak tanımlanan Hanefî-Mâtürîdî mezhebi olduğuna inanmaktayız. Bu makalemizde, insan sorumluluğu ve kader açısından önem arz eden *hidâyet*, *dalâlet* ve *rızık* konularında Kur'ân'da geçen âyetlerle ilgili olarak İmam Mâtürîdî'nin Te'villerini anlamaya çalıştık. Önce kavramlar üzerinde durduk. Bu çerçevede *irâde* ve *meşîet* üzerinde gereği kadar durup bu kavramların tanımını yapmaya çalıştık. Bu iki kavramın, bazen birbirinin yerine kullanılması yanında çok önemli olan ayrı özelliklerine dikkat çektik. Buna göre *irâde* teşrîfî, *meşîet* ise tekvînîdir. Teşrîfî irâdenin yerine gelmesi zorunlu olmazken tekvînî irâdenin konusu zorunlu olup mutlaka yerine gelir/yaratılır. Müfessirler, *hidâyet*, *dalâlet* ve *rızık* konularındaki Kur'ân metinlerini yorumlarken üç temel prensibi esas almaktadırlar. Bunlar da *İlim*, *lütuf* ve *hikmettir*. İmam Mâtürîdî, bu üç temel prensipten öncelikle ve daha çok *İlahî ilmi* esas almaktadır. Böylece o, insan sorumluluğu ile kader arasında daha mantıklı bir ilişki kurup, cebirden uzak bir adalet tecellisine ışık tutmuş sayılır. Yani Allah, insanları yaptıkları fiillerinde ne zorlamıştır ne de onlara haksızlık etmiştir. Matürîdî bu konuda, İslâm ümmetinin dengesi/vasat özelliğine uygun bir usul takip etmiştir diyebiliriz. Onun bu başarısı, yorumlarını, kullanılan dilin edebî özelliklerine uygun olarak yapmasından ve *semantik okuma* tekniğini kullanmasından ileri gelmektedir. Kur'ân âyetlerinin lâfzen ne dediği yanında ne demek istediği konusu birlikte ele alınca verilmek istenen anlam bütünlüğü ortaya çıkmakta ve büyük fikir elde edilmiş olmaktadır. *Semantik okuma tekniği* başlığı altında bu hususta yeteri kadar örnek verilmiştir. Söz konusu okuma tekniğinin, tefsir ve Te'vil konularında olduğu gibi, Kur'ân meali çalışmalarında da önemli olduğuna inanmaktayız.

- 32 -

Bibliyografya

Atay, Hüseyin, *Ebû Mansur el-Mâtürîdî ve Bilgi Kuramı*, İmam Mâtürîdî ve Matürîdîlik, s. 189-90, OTTO y.hz. Sönmez Kutlu, Ankara 2011.

Bağdadî, Ebu Mansur Abdülkahir b.Tahir b. Muhammed et-Temimî, *el-Fark beyne'l-Firak*, Beyrut ty.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, *el-Esmâ ve's- Sıfât*, Dâru ihyâi't-türasi'l-Arabiyyi, Beyrut ty.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *et-Ta'rîfât*, Kostantniyye 1300.

Çağırıcı, Mustafa-Hökelekli Hayati, "İrâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2000.

Düzgün, Şaban Ali, *Mâtürîdî'nin Kur'ân Yorum Yöntemi*, Kelâm araştırmaları 2012.

Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, Medine 1988.

Hökelekli, Hayati, "İrâde" *DİA*, İstanbul 2000.

İbnü'l-Murtaza, el-Mehdi- Lidinillah Ahmed b. Yahya, *el-Münyeye ve'l-emel*, Medine 5. Baskı, h. 1409.

İsfehânî, er-Râgıp el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut t.y.

Kutluer, İlhan, "Hikmet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1998.

Lekânî, Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî *Şerhu Cevheret'i-Tevhîd*, Mısır 1955.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005.

Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, (çev. Bekir Topaloğlu), 1978.

Nesefî, Ebü'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid, *Tebssiratü'l- edille*, nşr. Hüseyin ATAY, Diyanet Yayınları, Ankara 2004.

Özdeş, Talip, "Mâtürîdî'nin Te'vil Anlayışında Aklın Yeri", *OTTO y. Hz. Sönmez Kutlu*, Ankara 2011.

Özerverli, M. Sait, "Hikmet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1998.

Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtîhu'l-gayb: et-Tefsîru'l-kebîr*, Tahran ty.

Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *Mâtürîdîyye Akâidi*, çev. Bekir Topaloğlu, 1978. Şehristânî, Ebü'l-Feth Tacüddin (Lisanüddin) Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed *Nihâyetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm*, Mektebetü'l-müsenna, Bağdat t.y.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî *Keşşâfu Istilâhâti'l- Funûn ve'l-ulûm*, İstanbul 1984.

Topaloğlu, Bekir, *Mâtürîdîyye Akâidi*, trc, Ankara, 1979.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Dalâlet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1993.

Yavuz, "Hidâyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara 1998

Yavuz, "İlim", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2000.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzil*, Beyrut 1971.